

เรื่อง

ความมั่นคงของมนุษย์

กลุ่มที่ 2

สภาพแวดล้อมทางสังคมกับความมั่นคงของมนุษย์

ทุนทางสังคมกับการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์  
(Social Capital and Human Security)

โดย

สุวรรณี คำมั่น

สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ์

สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ร่วมจัดโดย

มูลนิธิชัยพัฒนา

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

และ

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

## สารบัญ

	หน้า
บทนำ .....	1
ทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย .....	2
บทบาทความสำคัญของทุนทางสังคมกับการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ .....	4
1) ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ .....	5
2) ความมั่นคงทางด้านสิ่งแวดล้อม .....	7
3) ความมั่นคงทางด้านการเมืองการปกครอง .....	7
4) ความมั่นคงทางสังคม .....	8
การพัฒนาสถาบันครอบครัวเพื่อเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ .....	11
ประเด็นท้าทาย : การนำทุนทางสังคมมาเพิ่มความมั่นคงให้มนุษย์ .....	14
ความเห็นที่ได้จากที่ประชุมกลุ่มย่อย .....	15
บรรณานุกรม .....	17

# ทูลทางสังคมกับการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์

สุวรรณี คำมั่น และ สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ

## บทนำ

แนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) ซึ่งเป็นประเด็นที่มีการกล่าวถึงอยู่ไม่ได้เป็นแนวคิดที่เพิ่งอุบัติขึ้น แต่ได้มีการกล่าวถึงและพัฒนามากกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว เมื่อไม่นานมานี้ได้มีการจัดประกายขึ้นมาใหม่โดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ที่ได้เสนอว่าความมั่นคงของมนุษย์ควรมีองค์ประกอบใน 2 ประเด็น ได้แก่ ความปลอดภัยจากความกลัว (Freedom from Fear) และความปลอดภัยจากความขาดแคลน (Freedom from Want) และเสนอว่าความมั่นคงของมนุษย์ต้องพิจารณา 7 ด้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ด้านอาหารและโภชนาการ ด้านสุขอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงของบุคคล ความมั่นคงของชุมชน และความมั่นคงทางการเมือง ในกรณีของประเทศไทยเอง การสร้างความมั่นคงของมนุษย์มีพัฒนาการต่อเนื่องมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ขึ้นมารับผิดชอบโดยตรง ทำให้ประเด็นความมั่นคงของมนุษย์มีการหยิบยกมาถกเถียงทำความเข้าใจว่าจะครอบคลุมมิติการพัฒนาในด้านใดบ้าง มากน้อยเพียงใด เพื่อให้ประชาชนคนไทยมีความมั่นคงและนำไปสู่ความมั่นคงของประเทศต่อไป

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตามกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้โลกอยู่ในภาวะไร้พรมแดนมากขึ้น เหตุการณ์ในสถานที่หนึ่งมีโอกาสที่จะสร้างผลกระทบทั้งทางบวกและลบต่อคนในอีกสถานที่หนึ่งภายในช่วงเวลาเดียวกัน ทุกเรื่องเชื่อมโยงกันทั่วโลก อาจกล่าวได้ว่า มนุษย์ทุกคนมีโอกาที่จะต้องเผชิญหน้ากับความเสี่ยงและภัยคุกคามต่างๆ มากขึ้น แนวคิดเรื่องการบริหารจัดการความเสี่ยง (Risk Management) จึงได้รับความสนใจติดตามมา โดยมีการคำนึงถึงการปกป้องคุ้มครองประชาชนจากความเสี่ยงประเภทต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นไว้ล่วงหน้า อาทิ ความเสี่ยงจากการว่างงาน การขาดรายได้ ภาวะสุขภาพ ฯลฯ ซึ่งนับเป็นการมองความมั่นคงของมนุษย์ในเชิงรุกมากกว่าการแก้ไขปัญหาเมื่อตกอยู่ในภาวะวิกฤตแล้วเท่านั้น ขณะเดียวกัน มุมมองเรื่องความมั่นคงของมนุษย์มีการขยายขอบเขตครอบคลุมกลุ่มคนกว้างขวางมากกว่ากลุ่มคนด้อยโอกาสหรือกลุ่มเสี่ยงเท่านั้น แต่ต้องครอบคลุมกลุ่มคนปกติทั่วไปให้มีขีดความสามารถในการปกป้องและจัดการความเสี่ยงที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมด้วย เนื่องจากการสร้างความมั่นคงของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้ง่ายและใช้ทรัพยากรน้อยกว่าเมื่อมีการป้องกันความเสี่ยงไว้ล่วงหน้ามากกว่าที่จะมาแทรกแซงตาม แก้ไขปัญหาในภายหลัง

\* สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การเปลี่ยนแปลงของแนวโน้มสถานการณ์และแนวคิดดังกล่าวตอกย้ำให้เห็นภาพการดำเนินงานสร้างความมั่นคงให้คนไทยในอนาคตที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ

1. การสร้างความมั่นคงให้มนุษย์ที่มีความยั่งยืนควรอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่า คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา กล่าวคือ คนมีสิทธิเสรีภาพที่จะเลือกกระทำและได้รับการปฏิบัติให้ชีวิตมีความมั่นคง ดังนั้น การสร้างความมั่นคงของมนุษย์จึงต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการและตระหนักว่าไม่ต้องพึ่งพาเฉพาะภาครัฐได้โดยลำพังหรือไม่อาจกำหนดเงื่อนไขให้เป็นภาระรับผิดชอบเฉพาะในส่วนของภาครัฐเท่านั้น เพราะการทำงานภายใต้ความเสี่ยงที่มีอยู่มากมายและหลายเรื่องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รุนแรงเป็นเรื่องที่เกินกว่าองค์การภาครัฐจะสามารถสนองตอบได้ทันการ

2. การสร้างความมั่นคงให้สมาชิกในสังคมได้อย่างยั่งยืนไม่สามารถพึ่งพาทุนด้านใดด้านหนึ่ง การลงทุนเพื่อสร้างทุนทางโครงสร้างพื้นฐานอาจจะช่วยให้มนุษย์รู้สึกมั่นคงปลอดภัยในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่คุณลักษณะความหลากหลายของมิติความมั่นคงในตัวเองมีทั้งมิติอันเกิดจากปัจจัยความต้องการของปัจเจกบุคคลและปัจจัยภายนอกที่เป็นเงื่อนไขบังคับเข้ามา อาทิ ปัญหาอาชญากรรม การกระทำรุนแรงในครอบครัว ฯลฯ จึงจำเป็นต้องพิจารณาทุนอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะทุนทางปัญญาที่จะช่วยให้มนุษย์มีความรู้เท่าทันและสามารถจัดการกับภาวะคุกคามต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม รวมไปถึงการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มากมายมาใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์มากขึ้น

บทความฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำลังดำเนินการผลักดันให้เป็นวาระแห่งชาติที่มีการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังในสังคมไทยทุกระดับ โดยจะฉายภาพให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญของทุนทางสังคมในการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ โดยแบ่งสาระหลักออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ (1) การทำความเข้าใจร่วมกันตั้งแต่ต้นในความหมาย ขอบเขตและองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่กำหนดขึ้นให้สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย รวมทั้งกรอบแนวคิดในการพัฒนาทุนทางสังคม (2) บทบาทความสำคัญของทุนทางสังคมในการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ พร้อมกรณีศึกษา และ (3) ประเด็นท้าทายที่ควรให้ความสำคัญในการดำเนินงานต่อไป

## ทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย

ปัจจุบันคำว่า “ทุนทางสังคม” (social capital) ได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นและทุกฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการรักษา ฟื้นฟู พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในมิติต่างๆ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ

ในระหว่างที่ผ่านมามีนักคิด นักวิชาการทั้งต่างประเทศและในประเทศและองค์กรต่างๆ ได้พยายามอธิบายถึงความหมาย และกำหนดขอบเขตหรือองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้ค่อนข้างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น

**Robert Putnam (1993)** ให้คำอธิบายว่า ทูทางสังคม คือ ความเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกและเครือข่ายของกลุ่มสังคม นำมาซึ่งบรรทัดฐานการปฏิบัติ (norm) ของการต่างตอบแทนกันและกัน (reciprocity) และความไว้วางใจ (trustworthiness)

**Christiaan Grootaert and Thierry van Bastelaer** สรุปว่าทูทางสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์และคุณค่าที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งสนับสนุนการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ โดยจำแนกทูทางสังคมออกเป็น 2 รูปแบบ คือ ทูทางสังคมทางด้านโครงสร้าง (Structural Social Capital) เช่น กลุ่มเครือข่าย องค์กร และสถาบัน และทูทางสังคมทางด้าน ภูมิปัญญา (Cognitive Social Capital) เป็นลักษณะนามธรรมที่ไม่สามารถตีค่าได้ เช่น รูปแบบ พฤติกรรม หรือทัศนคติที่ยอมรับโดยทั่วไป บรรทัดฐานในการตอบแทนและการไว้วางใจซึ่งกันและกัน

**ธนาคารโลก (1999)** ระบุถึง สถาบัน ระบบความสัมพันธ์ และบรรทัดฐานที่ช่วยหล่อหลอมการมีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม ทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงสังคมเข้าด้วยกัน

**นพ. ประเวศ วะสี** ให้ความหมายทูทางสังคมว่า หมายถึงความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม การมีการศึกษา มีวัฒนธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต รับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม มีประสิทธิภาพในการทำงาน มีการเมืองและระบบราชการที่ดี

**ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา** มีมุมมองคล้ายคลึงกันว่า ทูทางสังคมมีอยู่หลากหลาย อาทิ ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ความหลากหลายทาง วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ผู้นำทางปัญญาของชุมชน การรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ในแนวราบ ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการทรัพยากรชุมชน รวมทั้งกฎ จารีตและประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาจากคำนิยามและคำจำกัดความเรื่องทูทางสังคมดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความหลากหลายขึ้นอยู่กับประสบการณ์ภูมิหลัง ฐานคิดและความสนใจของผู้ที่ทำการศึกษา อย่างไรก็ตาม ถ้าจะให้การพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทูทางสังคมของไทยเป็นไปอย่างเหมาะสมแล้ว จำเป็นจะต้องกำหนดความหมายและขอบเขตที่มีความชัดเจนและเป็นที่ยอมรับร่วมกันในระดับหนึ่ง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้กำหนดความหมายขอบเขตและองค์ประกอบของทูทางสังคมให้สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยไว้ ดังนี้

ทูทางสังคม หมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในสิ่งที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความดีเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวมบนพื้นฐานของความไว้วางใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม ซึ่งหากนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้ว จะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติให้สมดุลและยั่งยืน

สำหรับขอบเขตและองค์ประกอบของทูทางสังคมของไทย ประกอบด้วย

1. **ทุนมนุษย์** ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัยและความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม

2. **ทุนที่เป็นสถาบัน** ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน สมาคมวิชาชีพ สโมสรมวลชน ฯลฯ

3. **ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม** ครอบคลุมถึงระบบคุณค่าต่างๆ เช่น ความไว้วางใจ คุณธรรม วินัย จิตสำนึกสาธารณะ ฯลฯ รวมถึงวัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตลอดจนระบบเครือญาติและเครือข่ายความร่วมมือ

โดยได้กำหนด กรอบแนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ว่าจำเป็นต้องคำนึงถึง

- **ความเชื่อมโยง** โดยให้ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหลักที่จะสนับสนุนการพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ การแก้ปัญหาความยากจน ชรรมาภิบาลและการพัฒนาที่ยั่งยืน
- **ความหลากหลาย** โดยพัฒนาและใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายให้สอดคล้องกับโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมและความต้องการของแต่ละพื้นที่ กลุ่มเป้าหมายและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทั้งในและนอกประเทศ
- **การพัฒนาอย่างครบวงจร** ทั้งการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาพัฒนาต่อยอดใช้ประโยชน์เชิงรุกได้อย่างสร้างสรรค์เป็นรูปธรรม การฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีจุดอ่อนให้ปรับตัวกลับคืนความสำคัญขึ้นมา และการสร้างระบบ/กลไกให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคมอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากทุนทางสังคมของไทยมีความหลากหลาย ประกอบกับสภาพแวดล้อม/พื้นฐานของแต่ละพื้นที่ ชุมชนและกลุ่มคนมีความแตกต่างกัน การจัดทำยุทธศาสตร์และการพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมจำเป็นต้องมีหลายทางเลือก โดยจะต้องเลือกเรื่องสำคัญๆ ที่จะดำเนินการในระดับชาติ ดำเนินการในระบบพื้นที่ ภารกิจ และการมีส่วนร่วม (Area, Function and Participation) ที่มีชุมชนเป็นแกน และดำเนินงานในลักษณะพื้นที่นำร่อง-โครงการนำร่อง เพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมที่จะใช้ขยายผลไปในพื้นที่/ชุมชนอื่นๆ ต่อไป

(รายละเอียดสามารถสืบค้นได้ที่ [www.nesdb.go.th](http://www.nesdb.go.th))

## บทบาทความสำคัญของทุนทางสังคมกับการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์

โดยหลักการทั่วไป อาจพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมทั้ง 3 องค์กรประกอบ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนที่เป็นสถาบัน และทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม กับความมั่นคงของมนุษย์ในมิติหลักๆ ได้ดังนี้

## 1) ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ

ในการสร้างความมั่นคงเจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพและคุณภาพให้แก่ระบบเศรษฐกิจของประเทศ จำเป็นต้องเริ่มตั้งแต่ระบบเศรษฐกิจระดับจุลภาคขึ้นมา โดยทุนทางสังคมจะเข้าไปมีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในแต่ละระดับ อาทิ

- ทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพจะเป็นกำลังสำคัญในกระบวนการผลิต ผลิตภาพแรงงาน (Labour Productivity) จะช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าและบริการ รวมทั้งช่วยลดความสูญเสียในกระบวนการผลิตลงด้วย เช่น คนงานที่มีความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติตามกฎของสถานประกอบการจะช่วยลดโอกาสความสูญเสียของต้นทุนการผลิตและสร้างความปลอดภัยในการทำงานได้ ทั้งนี้ ความหมายของทุนมนุษย์ในที่นี้ไม่ได้หมายความเพียงเฉพาะความรู้ความสามารถหรือทักษะในการปฏิบัติงานเท่านั้น แต่หมายรวมถึงความเชื่อทัศนคติ พฤติกรรมและจิตสำนึกอื่นๆ ด้วย อาทิ ความมีระเบียบวินัย การคำนึงถึงส่วนรวม ความสามารถในการทำงานเป็นทีม ฯลฯ ซึ่งหากคนในสังคมมี คุณลักษณะเหล่านี้แล้วย่อมจะมีส่วนช่วยให้ขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศดีขึ้นและระบบเศรษฐกิจเจริญงอกงามได้อย่างยั่งยืน

- การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งจะช่วยเพิ่มโอกาสทางเศรษฐกิจ เช่น การรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรจะทำให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน เช่น ราคาสินค้าเกษตร แหล่งสินเชื่อ เทคนิคการดูแลและป้องกันโรคพืช เป็นต้น รวมทั้งเพิ่มอำนาจในการเจรจาต่อรองทางการค้า ทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำลง มีการขยายช่องทางการตลาดและราคาผลผลิตสูงขึ้น เช่นเดียวกันกลยุทธ์ของภาคธุรกิจเอกชนในยุคปัจจุบันจะต้องเน้นการรวมกลุ่ม (Cluster) มากขึ้นถึงจะสู้กับตลาดโลกได้ ทั้งนี้ ในการรวมกลุ่มดังกล่าวจะต้องอาศัยความไว้วางใจในการทำธุรกิจหรือดำเนินการกิจกรรมของกลุ่ม ความไว้วางใจถือเป็นทุนทางสังคมสำคัญที่จะทำให้ระบบเศรษฐกิจมีความมั่นคงและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของคนในสังคมติดตามมา ยกตัวอย่างการดำเนินธุรกิจ ถ้ามีความไว้วางใจกัน จะช่วยลดต้นทุนทางเศรษฐกิจที่ไม่จำเป็นลง เช่น การฟ้องร้องเนื่องจากการผิดสัญญา เป็นต้น

เมื่อพิจารณาการสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคลอาจพิจารณาได้จาก มุมมองของการพึ่งพาตนเอง ถ้ามนุษย์มีความมั่นใจในระดับรายได้ที่ตนเองได้รับว่าเพียงพอต่อการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัวในระยะยาวแล้ว มนุษย์ย่อมรู้สึกว่าคุณภาพชีวิตมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสถานภาพของการทำงาน แหล่งที่มาของรายได้ แบบแผนการใช้จ่ายและการออม และปัจจัยเสี่ยงที่คาดว่าจะมีผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของบุคคลและครอบครัว เช่น ภาวะสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน การใช้สารเสพติดและอบายมุข ฯลฯ

ในประเด็นเหล่านี้ ทุนทางสังคมมีส่วนเข้ามาเกื้อหนุนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่บุคคลและครอบครัวได้ ยกตัวอย่าง การใช้ทุนทางสังคมเป็นฐานทรัพยากรในกระบวนการผลิตสินค้าและบริการเพื่อสร้างงานและรายได้ เช่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อยอดสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ การใช้เครือข่ายความร่วมมือของทุนทางสถาบันที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อลดรายจ่ายหรือ บูรณาการกับทุนเงินตราที่รัฐบาลจัดสรรลงไปเพื่อเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงทุนและสร้างมูลค่าเพิ่มให้ทุนที่มีอยู่มากขึ้น เป็นต้น

การสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจให้มนุษย์จำเป็นต้องเริ่มที่ตัวคน ครอบครัวและ ชุมชนให้พึ่งตนเองได้เสียก่อน โดยภาครัฐและภาคอื่นๆเข้ามีส่วนสนับสนุนในส่วนที่เกินพลังกำลังที่คนและชุมชนจะดำเนินการได้หรือยามเมื่อเขาตกอยู่ในภาวะวิกฤต เช่น การมีระบบประกันการว่างงานหรือการสงเคราะห์ช่วยเหลือคนตกงาน ฯลฯ

**กรณีศึกษา การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจด้วยการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านนาฮีสาน ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนมชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา**

ชุมชนบ้านนาฮีสานเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของแรงงานตัดไม้ ตัดอ้อยที่อพยพมาจากจังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี 2530 ปัจจุบันมีครัวเรือนประมาณ 168 ครัวเรือน และประชากรประมาณ 747 คน โดยในระยะแรกชาวบ้านทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยวเพื่อขาย แต่ต้องเผชิญกับปัญหาต้นทุนการผลิตสูง ทำให้ต้องประสบกับภาวะหนี้สินที่เพิ่มขึ้น ประกอบกับชาวบ้านส่วนใหญ่หมกมุ่นอยู่กับอบายมุข ทั้งสุรา ยาเสพติด จนกระทั่งในปี 2540 กลุ่มผู้นำในหมู่บ้านได้นำแนวคิดเรื่องการเกษตรแบบผสมผสาน (วนเกษตร) และหลักคิดในการดำเนินชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม มาปรับใช้ ทำให้สภาพความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมอื่นๆ เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เป็นการรวมกลุ่มออมทรัพย์โดยไม่จำกัดเงินฝาก และมีการจัดสรรกำไรมาจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อสวัสดิการชุมชน ธนาคารข้าว จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภค ซึ่งกองทุนข้าวไม่มีการปันผลแต่จะนำข้าวมาแจกจ่ายให้ชาวบ้านยากจนปีละ 6 ถึงธนาคารปลา จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการลดลงอย่างรวดเร็วของปริมาณปลาโดยได้มีการเพาะพันธุ์ปลาและกำหนดเขตอภัยทานเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลา โครงการอนุรักษ์ป่าชุมชน จัดตั้งกองทุนเสริมชีวิตและสิ่งแวดล้อมขึ้น และส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้เพื่อให้บุตรหลานได้ใช้ประโยชน์ในภายภาคหน้า ตลอดจนจัดทำโครงการเพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงประโยชน์และการอนุรักษ์ป่า

ความสำเร็จของชุมชนเกิดจากการมีจิตสำนึกร่วมกันในการรวมกลุ่ม ทั้งการเสียสละ การพึ่งพาอาศัย และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประกอบกับการมีผู้นำและกลุ่มคนทำงานที่เสียสละ มีความรู้ และมีวิสัยทัศน์เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน รวมถึงการมีผู้นำและนายอย่างผู้ใหญ่วิบูลย์ฯ ที่ให้ความรู้และคำปรึกษาต่างๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ การที่ชาวบ้านมีพื้นเพมาจากจังหวัดเดียวกัน มีวัฒนธรรมและใช้ภาษาอีสานในการสื่อสารเหมือนกัน ทำให้ง่ายต่อการสร้างความเข้าใจและการตระหนักถึงความสำคัญในการรวมกลุ่ม แม้ว่าชุมชนบ้านนาฮีสานจะประสบความสำเร็จในการรวมกลุ่ม แต่ในแง่ของความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ พบว่า ยังมีอุปสรรคในการทำงานร่วมกัน เนื่องจากชุมชนมองว่านโยบายของภาครัฐ โดยเฉพาะด้านการเกษตรไม่สอดคล้องและตอบสนองกับความต้องการและแนวคิดด้านเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน

ชุมชนบ้านนาฮีสานจึงเป็นชุมชนตัวอย่างที่ดีของการเสริมสร้างทุนทางสังคม โดยใช้ทุนภูมิปัญญา วัฒนธรรมของท้องถิ่น เช่น ประเพณีสู้วัวควาย ความเชื่อเรื่องฮีด 12 คอง 14 เป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่และสร้างจิตสำนึกร่วมกันของชาวบ้านในการรวมกลุ่มทำกิจกรรม/โครงการต่างๆ เพื่อจัดการกับปัญหาที่ชุมชนต้องเผชิญ ทั้งความยากจน การลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการจัดการปัญหาสังคมอื่นๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชน จนนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้



## 2) ความมั่นคงทางด้านสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของคนไทยมาช้านาน ชาวบ้านมีความผูกพันกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทั้งในฐานะที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาชีพ อาหาร หรือแม้แต่การเป็นยารักษาโรค ดังนั้น ถ้าความมั่นคงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายเพราะมีการทำลายจนถึงระดับที่ไม่สามารถฟื้นคืนกลับมาได้ย่อมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของมนุษย์ติดตามไปด้วย

ในอดีตที่ผ่านมา สังคมไทยมีการนำทุนทางสังคมมาสร้างความมั่นคงให้กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาช้านาน ได้แก่ การใช้วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมมารักษาทรัพยากร เช่น พิธีการบูชาแม่น้ำ ความเชื่อในเรื่องป่า ฯลฯ รวมไปถึงการรวมกลุ่มกันทั้งในระดับ ชุมชนและระหว่างชุมชนอย่างเป็นเครือข่ายเพื่อปกป้อง รักษาและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาบึงสาธารณะป่าชุมชน เป็นต้น ยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ กลุ่มฮักเมืองน่าน หรือกลุ่มหยาดฝนจังหวัดตรัง ที่มีกิจกรรมการนำทุนทางสังคมมาเพิ่มความมั่นคงให้ฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเอง

อย่างไรก็ตาม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นไปอย่างรวดเร็วทั้งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการของรัฐและนอกรัฐก็ตาม อาทิ การจัดทำโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ที่กระทบต่อป่า การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมที่สร้างมลภาวะแก่ลุ่มน้ำ การใช้สารเคมีทางการเกษตรทำลายชะล้างคุณภาพหน้าดิน เป็นต้น สถานการณ์เหล่านี้มีผลต่อวิถีชีวิตและความมั่นคงของคนเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นความจำเป็นที่จะต้องปรับตัวในพื้นที่และสังคมใหม่ที่ต้องโยกย้ายไปอยู่ หรือความพยายามที่จะฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนมาและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับระบบนิเวศที่เสื่อมโทรมไปได้อย่างสมดุลและกลมกลืนก็ตาม

## 3) ความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง

ความมั่นคงของมนุษย์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่มีการปกป้องคุ้มครองคนทุกคนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม และเปิดโอกาสให้คนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อสังคมนั้นๆมีระบบการบริหารจัดการ ที่ดี

การบริหารจัดการที่ดีหรือธรรมาภิบาล (Good Governance) หมายถึง “ระบบโครงสร้างและกระบวนการต่าง ๆ ที่วางกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสังคมของประเทศ เพื่อที่ภาคต่างๆ จะพัฒนาและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติสุข” การมีธรรมาภิบาลจะช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่มนุษย์และสังคม เพราะหลักธรรมาภิบาลเน้นการมีส่วนร่วม ความโปร่งใสความรับผิดชอบและยึดมั่นในความถูกต้อง จึงต้องให้ภาคีการพัฒนาทุกภาคส่วนเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานทุกเรื่อง

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการสร้างธรรมาภิบาลในสังคมไทย จะพบว่า เครือข่ายการรวมตัวที่เข้มแข็งจะช่วยต่อกรกับความไม่ชอบธรรมและปัญหาผู้ทรงอิทธิพล ความไวเนื้อเชื่อใจจะลดทอนปัญหาคอร์รัปชัน เป็นต้น

#### 4) ความมั่นคงทางสังคม

การสร้างความมั่นคงทางด้านสังคมของมนุษย์มีมิติที่หลากหลายทั้งเรื่องสุขภาวะ อาหาร ความรู้ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินและอื่นๆ ทุนทางสังคมสามารถเข้าไปมีบทบาทในทุกเรื่อง เช่น การนำภูมิปัญญาพื้นบ้านเรื่องสมุนไพรรักษาผู้ป่วยและส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชน หรือความรู้ในการแปรรูปอาหารที่จะสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้คนในชุมชน เป็นต้น ยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเป็นตาข่ายนิรภัยทางสังคม (Social Safety Nets) สำหรับรองรับและให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจน ผู้ด้อยโอกาสและผู้ที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงและภัยคุกคามต่างๆที่ทำให้บุคคลนั้นๆขาดความมั่นคงในการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นชั่วคราวหรือถาวรก็ตาม ซึ่งตอกย้ำให้เห็นได้จากเหตุการณ์วิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 พบว่าสังคมไทยไม่ได้ล่มสลายไปมากเท่าที่คิดและสามารถฟื้นตัวขึ้นมาได้อย่างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับหลายประเทศที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์เดียวกัน ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ประเทศไทยมีทุนทางสังคมที่ดีอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นสังคมที่มีความเมตตากรุณา เอื้ออาทรต่อผู้ตกทุกข์ได้ยากและมีสายใยความผูกพันระหว่างครอบครัวและชุมชนที่แน่นแฟ้น ทำให้ผู้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากครอบครัวและชุมชน จนความเดือดร้อนบรรเทาเบาบางลงและสามารถกลับมาตั้งต้นชีวิตใหม่ได้

ด้วยความเชื่อมั่นว่า ความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชนจะเป็นเกราะในการป้องกันและแก้ไขปัญหา รวมทั้งพัฒนาชุมชนในระดับฐานรากได้ทุกอย่าง สศช.จึงได้นำแนวคิดของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในครอบครัวและชุมชนมาต่อยอดจัดทำเป็น “โครงการนำร่องการบริหารจัดการโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมสำหรับผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างกระบวนการให้ชุมชนร่วมกันมองถึงปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ โดยเฉพาะการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสและคนยากจนในชุมชนของตนเอง และร่วมกันพิจารณาหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาพร้อมกันอย่างยั่งยืน

#### กรณีศึกษา โครงการนำร่องการบริหารจัดการโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมสำหรับผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน

เป็นโครงการภายใต้กรอบโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาประเทศด้านความยากจน (Country Development Partnership – Poverty Analysis and Monitoring) ที่ได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลก ซึ่งให้ความช่วยเหลือรัฐบาลในการยกร่างและดำเนินนโยบายแก้ไขปัญหาความยากจนให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยโครงการนำร่องดังกล่าวตั้งอยู่บนกรอบแนวคิดที่ว่า ชุมชนที่เข้มแข็งจะสามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโรคเอดส์ ยาเสพติด การละเมิดสิทธิเด็กและสตรี การทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ระยะเวลาดำเนินโครงการ 2 ปี (พ.ศ.2546-47) ในพื้นที่นำร่อง 5 จังหวัด ได้แก่จังหวัดพะเยา อุทัยธานี ร้อยเอ็ด ปทุมธานี และนครศรีธรรมราช แต่ละจังหวัดคัดเลือกตัวแทนชุมชนที่มีความเข้มแข็งและชุมชนที่เพิ่งริเริ่มดำเนินการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและทดลองจัดโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Nets) ในท้องถิ่นโดยอาศัยกลไกในการดำเนินงานที่มีความหลากหลาย เช่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรบริหารส่วนตำบล องค์กรพัฒนาภาคเอกชน ฯลฯ เพื่อให้ได้รูปแบบแนวทางการบริหารจัดการที่เหมาะสมเป็นรูปธรรมก่อนที่จะนำไปขยายผลและสร้างเครือข่ายการจัดโครงข่ายการคุ้มครองทางสังคมในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

(ต่อหน้าถัดไป)

### กรณีศึกษา โครงการนำร่องการบริหารจัดการเครือข่ายการคุ้มครองทางสังคม (ต่อ)

การดำเนินโครงการมุ่งเน้นให้ชุมชนสามารถเข้าใจและจัดการแก้ไขปัญหาและกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืน โดยมีการศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชน ศึกษาวิถีชีวิตและวิเคราะห์ศักยภาพของแต่ละชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักและมีความภาคภูมิใจกับสิ่งดี ๆ ที่ชุมชนมีอยู่ สร้างเวทีระดมการมีส่วนร่วม การยอมรับปัญหาและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันในชุมชนด้วยชุมชนเอง รวมทั้งมีการประสานและสร้างเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันกับองค์กรที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ มีการจัดการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อให้ชุมชนได้พูดคุยปัญหา หาสาเหตุและทางเลือก และวางแผนการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยเน้นการสร้างและพัฒนาสวัสดิการสังคมในชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน นอกจากนี้ ยังมีแผนการสร้างเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อขยายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสร้างระบบสวัสดิการในชุมชน โดยชุมชนเพื่อให้ผู้ด้อยโอกาสและคนยากจนในชุมชนได้รับการบริการอย่างทั่วถึง

บทเรียนในปีแรกของโครงการบ่งชี้ถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสะท้อนปัญหาของตนเองผ่านเวทีการประชุมกลุ่มย่อย ทำให้ชุมชนตระหนักถึงศักยภาพของตนเองและทรัพยากรที่มีอยู่ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน ทั้งในระดับปัจเจกและระดับครอบครัว ทั้งนี้ พบว่า บางครอบครัว/ชุมชนที่สิ้นหวังกลับมีกำลังใจและมีพลังที่จะร่วมมือกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเริ่มตระหนักถึงคุณค่าของทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ เช่น การรวมกลุ่ม ระบบเครือญาติ แล้วนำมาระดมทุนในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น เช่น การนำดอกผลจากการรวมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ธนาคารข้าว กลุ่มแม่บ้าน และอื่นๆ มาจัดสรรให้แก่กองทุนสวัสดิการของชุมชน เป็นต้น

อีกตัวอย่างหนึ่งของการสร้างความมั่นคงทางสังคมโดยใช้ทุนที่ชุมชนมีอยู่คือ การดำเนินงานของ **เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน** ซึ่งมีการนำจุดแข็งในพื้นที่มีอยู่คือ ปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 12 ท่านมาผสมผสานกับทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมดั้งเดิมในท้องถิ่น โดยใช้ทุนทางสถาบันที่อยู่ในพื้นที่เป็นกลไกการดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

### กรณีศึกษาเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

เริ่มต้นจากการที่องค์การอนามัยโลกสนับสนุนให้โรงพยาบาลอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ทำการวิจัยและพัฒนาการดูแลสุขภาพของประชาชนในอำเภออุบลรัตน์ เพื่อให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ทางสาธารณสุข โดยใช้ทุนที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น คือ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางปัญญา และทุนทางสังคมควบคู่ไปกับการมีปราชญ์ชาวบ้านที่เข้มแข็งและปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างให้กับชาวบ้าน โดยใช้แนวคิดในการแก้ปัญหาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นองค์รวม ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น ภายใต้การบริหารจัดการของ นพ. อภิสิทธิ์ และ พญ. ทานทิพย์ ชำรงวารวกร

(ต่อหน้าถัดไป)

### กรณีศึกษาเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน (ต่อ)

กิจกรรมหลักของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ประกอบด้วยการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 12 ทำนองสม่ำเสมอทุกเดือน โดยกำหนดประเด็นที่จะประชุมไว้ล่วงหน้า รูปแบบการประชุมใช้วิธีการพูดคุยและระดมสมองเพื่อแก้ปัญหาในหัวข้อที่กำหนดไว้ การสร้างเกษตรกรต้นแบบรุ่นใหม่ เพื่อเตรียมเป็นปราชญ์รุ่นเยาว์โดยมีการจัดทำหลักสูตร “วปอ.ภาคประชาชน” นอกจากนี้มีการค้นหาปราชญ์รายใหม่ โดยกำหนดเกณฑ์เบื้องต้นของการเป็นปราชญ์ เช่น ไม่ติดอบายมุข ทำวนเกษตร และสามารถถกเถียงเวลาเพื่อส่วนรวม เป็นต้น การพัฒนาตัวชี้วัดความสุข โดยเน้นให้ชุมชนเป็นผู้คิดและจัดทำตัวชี้วัดร่วมกันตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่

**ปัจจัยแห่งความสำเร็จของเครือข่าย** ที่ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม มีการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเกิดขึ้น ชุมชนเข้มแข็งล้วนเกิดจากทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น 1) การมีผู้นำที่เข้มแข็งและปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ในหลายสาขาอาชีพ มีความเสียสละ มีวิสัยทัศน์ เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและเครือข่าย 2) ชาวบ้านตระหนักถึงประโยชน์ของการรวมกลุ่ม มีจิตสำนึกในการสร้างเครือข่ายและเสียสละ 3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเพื่อค้นหาปัญหา สาเหตุ และทางเลือกแก้ไขต่างๆ ร่วมกัน โดยใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ 4) การมีมูลนิธิที่ก่อกำเนิดจากนักพัฒนาภาครัฐที่มีความมุ่งมั่น เสียสละและมีความสามารถในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากสถาบันองค์กรภายนอกทั้งในและต่างประเทศ

**เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน** เป็นตัวอย่างการนำทุนมนุษย์ที่มีอยู่ มาผสมผสานกับทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมดั้งเดิมในท้องถิ่น รวมทั้งทุนทางสถาบันที่มีจิตสำนึกเพื่อชุมชนเข้ามาช่วยจัดการให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงเป็นตัวอย่างที่ดีในการเสริมสร้างพลังทางสังคมอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

ตัวอย่างหนึ่งของการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการให้การช่วยเหลือคนในชุมชน คือ “การदानดอด” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่จังหวัดพะเยามีมาช้านาน ถือเป็นกุศโลบายในการช่วยเหลือคนในชุมชนที่ตกทุกข์ได้ยาก เช่น คนจน คนไร้ที่พึ่ง ผู้สูงอายุที่ขาดคนเลี้ยงดู เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การदानดอดเริ่มสูญหายไปเพราะคนรุ่นหลังไม่เห็นคุณค่าและมีทัศนคติว่า การदानดอดเป็นการสร้างความละเอียดให้กับครอบครัวที่ได้รับการदानดอด

### การทานตัด

การทานตัดเริ่มมีตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏ การทานตัด คือการนำปัจจัยไปมอบให้ผู้ที่ยากจน ไม่มีผู้เลี้ยงดู การทานตัดเมื่อสมัยก่อนเรียกว่า "ก่องขี้เหี้ย"

วิธีการคือผู้ที่มีเงินทอง หรือผู้ใจบุญ จะนำข้าวของเหลือใช้หรือของใช้ที่จำเป็น มาวางไว้หน้าบ้านของตน เมื่อคนยากจนเดินผ่านมาพบสิ่งของเหล่านี้ ก็จะเอ่ยว่า "ของเหล่านี้เป็นของคนหรือของผี ถ้าเป็นของคน ข้างอกขอเหี้ยเนื้อ" แล้วคนนั้นก็เก็บข้าวของเหล่านั้นไป

การทานตัดสมัยหลังสุด วิธีการคือ จะมีคหบดี หรือที่มีอันจะกินในหมู่บ้านนั้นเป็นผู้นำในการทานตัด โดยเป็นผู้นัดแนะและรวบรวมปัจจัย เช่น เงิน ข้าวสาร อาหารแห้ง มุ้ง หมอน ที่นอน เป็นต้น หลังจากนั้น ก็จะมีการนัดแนะเวลาและบ้านหรือบุคคล ที่จะนำไปทานตัด โดยการที่จะนำปัจจัยไปทานตัดให้บุคคลผู้ใดจะไม่มี การบอกให้บุคคลผู้นั้นรู้โดยเด็ดขาด การทานตัดจะทำกันตอนกลางคืนโดยประมาณว่าผู้ที่มารับทานตอนหลับแล้ว

พิธีการ เมื่อกลุ่มที่จะไปทานตัดมาพร้อมเพรียงกันแล้วก็เริ่มเดินทางไปยังบ้านที่นัดกันไว้เมื่อไปถึงทุกคนต้องเงียบไม่มีการพูดคุย หลังจากนั้นตัวแทนจะนำข้าวของปัจจัยไปวางไว้บนบ้านหรือกระท่อม หลังจากวางปัจจัยแล้วทุกคนก็จะหาที่กำบังเพื่อซ่อนตัว ไม่ให้ผู้รับทานตัดเห็น จากนั้นจะมีการจุดประทัดเพื่อปลุกให้ผู้ตื่น หลังจากนั้นผู้รับทานตัดจะลุกออกมาให้พรแก่ผู้ที่มาทานตัด หลังจากรับพรเสร็จก็เป็นการเสร็จพิธีของการทานตัด

ปัจจุบันการทานตัดถูกละเลย สาเหตุเพราะผู้เฒ่าผู้แก่ส่วนมากมีคนเลี้ยงดู เมื่อจะไปทานตัดให้จะถูก ลูกหลานหาว่าเขาไม่มีปัญหาเลี้ยงดู ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ประเพณีทานตัดถูกละเลยไป

สุวรรณี อุทโยธา กรรมการบริหาร อบต. แม่สูก สมาชิก อบต. หมู่ที่ 8 ต. แม่สูก อ. แม่ใจ จ. พะเยา รวบรวม

### การพัฒนาสถาบันครอบครัวเพื่อเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับความมั่นคงทางสังคมของมนุษย์ในเชิงลึกแล้ว เป็นที่เข้าใจและยอมรับกันทั่วไปว่า มนุษย์จะรู้สึกมั่นคงได้ย่อมต้องเกิดจากหน่วยที่อยู่ใกล้ตัวและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์มากที่สุดเสียก่อน ซึ่งย่อมไม่มีผู้ใดปฏิเสธถึงบทบาทความสำคัญของสถาบันครอบครัว ที่เป็นสถาบันพื้นฐานในการสร้างความมั่นคงให้มนุษย์ตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายของชีวิต และเมื่อมีปัญหาสังคมเกิดขึ้น ส่วนใหญ่มักเห็นว่า ต้นตอเกิดจากครอบครัวทั้งสิ้น ครอบครัวจึงถือเป็นกระจุกสะท้อนถึงความมั่นคงของคนและประเทศไปพร้อมๆ กัน

สถาบันครอบครัวถือเป็นทุนทางสถาบันหลักของทุกชาติ เพราะเป็นสถาบันแรกเริ่มที่สำคัญยิ่งในการสร้างมนุษย์ที่มีคุณค่าต่อสังคม เป็นแหล่งบ่มเพาะ อบรมเลี้ยงดู พัฒนาศักยภาพ ปลูกฝังความเชื่อ สร้างเสริม

ทัศนคติ กำหนดบุคลิกภาพและพฤติกรรมของสมาชิก และยังเป็นแหล่งให้ความช่วยเหลือ ดูแล บำบัด ฟื้นฟู ในยามเผชิญกับปัญหาวิกฤตอีกด้วย ขณะเดียวกัน ครอบครัวยังเป็นหน่วย เศรษฐกิจย่อยที่สุดที่มีความสำคัญ สูงต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการผลิต การบริโภคและการออม สถาบันครอบครัวจึงถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการพัฒนาคนและประเทศชาติ ให้มั่นคงและยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคม ไทยที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นในเรื่องความเป็นครอบครัวที่เข้มแข็ง มีระบบเครือญาติและสายใยผูกพันมาช้านาน

ด้วยเหตุผลข้างต้น การเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์จึงควรใช้ครอบครัวเป็นกลไกหลักได้ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันลักษณะที่ดีและบทบาทความสำคัญของครอบครัวไทยดังกล่าวข้างต้นเริ่มอ่อนแอลง สาเหตุเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความสลับซับซ้อนและรวดเร็ว ขณะที่ครอบครัวไทยจำนวนมากไม่สามารถปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถคงบทบาทที่มีคุณค่าอย่างที่เป็นมาและไม่สามารถพัฒนาครอบครัวโดยลำพังในภาวะที่ต้องเผชิญอยู่ ทำให้เกิดปัญหาสังคมในรูปแบบต่างๆ ติดตามมา มากขึ้น ยกตัวอย่างปัญหาที่สำคัญ ได้แก่

1) ปัจจุบันมีครัวเรือนที่ยากจนอย่างน้อย 1.8 ล้านครัวเรือนที่ถือว่าเป็นครอบครัวกลุ่มเสี่ยงที่ต้องเผชิญกับปัญหาความผันผวนทางเศรษฐกิจซึ่งต้องได้รับการดูแลช่วยเหลือ เป็นลำดับแรก

2) สัมพันธภาพภายในครอบครัวเสื่อมถอยลง พ่อแม่ลูกไม่ได้ทำบทบาทหน้าที่ของตนเท่าที่ควร การอบรมปลูกฝังทัศนคติ บุคลิกภาพและพฤติกรรมถูกคาดหวังและผลัดภาระไปเป็น หน้าที่ของสถาบัน อื่นๆ ในสังคมมากขึ้น เช่น สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน ฯลฯ รวมทั้งมีการกระทำความรุนแรงภายในครอบครัว มากขึ้น เนื่องจากภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจ ความเครียด การใช้สารเสพติดและมั่วเมากับอบายมุข การถูกชี้นำจากสื่อ และอื่นๆ

3) ผู้สูงอายุจำนวนมากถูกปล่อยให้อยู่ตามลำพังหรืออยู่กับเด็กมากขึ้น เนื่องจากผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น อย่างรวดเร็ว และผู้สูงอายุในชนบทเป็นจำนวนมากถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังหรือต้องรับภาระเลี้ยงดูหลาน เพราะพ่อแม่ไปประกอบอาชีพต่างถิ่น ซึ่งนอกจากจะส่งผลกระทบต่อภาวะสุขภาพและรายได้ของผู้สูงอายุแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของเด็กอีกด้วย

4) ปัญหาสังคมที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวมีมากขึ้น ได้แก่ ปัญหายาเสพติด ซึ่งมีการแพร่ระบาดอย่างรุนแรงและรวดเร็วในสถานศึกษาและชุมชน โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น 15-24 ปี ซึ่งสาเหตุส่วนใหญ่มาจากครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญ

5) ปฏิสัมพันธ์ของครอบครัวที่มีต่อชุมชนและสังคมมีแนวโน้มลดลง โดยเฉพาะในเขตเมืองใหญ่ มีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น

ถึงแม้ว่าจะมีหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน สถาบันวิชาการ ชุมชน และภาคประชาชนจะหัน มาสนใจและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวมากยิ่งขึ้น แต่การดำเนินงานยังเน้นตามบทบาท และภารกิจหลักของหน่วยงานนั้นๆ เพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ทำให้การทำงานขาดเอกภาพและการบูรณา การยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น แนวทางการพัฒนาครอบครัวยังเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาและการปกป้องคุ้มครอง สมาชิกในครอบครัวมากกว่าการพัฒนาสถาบันครอบครัวในเชิงรุก รวมทั้งมีขอบเขตการดำเนินงานค่อนข้าง จำกัด

ภายใต้สถานการณ์ปัญหาและสภาพของกลไกการดำเนินงานที่มีอยู่ การจะให้ครอบครัวเป็นทุนทางสังคมเพื่อเพิ่มความมั่นคงให้มนุษย์ได้นั้น จำเป็นจะต้องสร้างความเข้มแข็ง พื้นฟูพลังให้ครอบครัวกลับคืนมาเสียก่อน โดยเฉพาะสิ่งที่เคยเป็นจุดแข็งของครอบครัวไทย เช่น ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันยามตกทุกข์ได้ยาก ระบบอาวุโสและระบบเครือญาติที่ช่วยเจรจาไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ความกตัญญูรู้คุณ การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง การจัดพิธีการรำลึกถึงผู้ใหญ่ที่ล่วงลับโดยมีกุศโลบายแยบยลเพื่อรวมญาติ ฯลฯ

การทำให้สถาบันครอบครัวมีความเข้มแข็งสามารถดูแลสมาชิกให้มีความปลอดภัยมั่นคงและได้รับการพัฒนาจนพึ่งพาตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี นั้น จำเป็นต้องมีกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นบูรณาการ โดยจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับ

1) การพัฒนาศักยภาพของสมาชิกในครอบครัวอย่างเป็นองค์รวม ตั้งแต่การรณรงค์ให้ความรู้และปรับเจตคติของประชาชนให้มีทักษะชีวิตที่เหมาะสมในทุกช่วงวัยผ่านระบบการศึกษาและสื่อสารมวลชนอย่างต่อเนื่อง การจัดบริการด้านสุขภาพและส่งเสริมสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม เช่น บริการอนามัยเจริญพันธุ์ การวางแผนครอบครัว การให้คำปรึกษาทางจิตวิทยา ฯลฯ และการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของครอบครัว เช่น การสร้างทักษะในการประกอบอาชีพและหารายได้ที่เหมาะสม

2) การสร้างหลักประกันคุ้มครองทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปแบบที่เหมาะสมทั้งแก่ครอบครัวทั่วไป ครอบครัวเสี่ยงและครอบครัววิกฤต โดยการจัดบริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นเพื่อสนับสนุนครอบครัวที่มีรายได้และพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ เช่น บริการเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยและผู้สูงอายุ ระบบการออม การประกันสุขภาพและระบบประกันชีวิต เป็นต้น การจัดสวัสดิการสงเคราะห์แก่ครอบครัวยากจนด้อยโอกาส ครอบครัวกลุ่มเสี่ยงและครอบครัววิกฤตอย่างเป็นสหวิชาชีพ เช่น บริการจัดหางาน บริการให้คำปรึกษาแนะแนวครอบครัว สวัสดิการสงเคราะห์ ครอบครัว ฯลฯ การสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและน่าอยู่ต่อครอบครัว โดยปรับใช้พื้นที่สาธารณะและสนับสนุนการจัดกิจกรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของครอบครัวและระหว่างครอบครัวและชุมชน รวมไปถึงการกำหนดมาตรการทางการเงินการคลังและสังคมเพื่อช่วยเหลือพัฒนาครอบครัว เช่น การลดหย่อนภาษีเงินได้หรือให้เงินสงเคราะห์แก่ผู้ประกอบการเด็กหรือผู้สูงอายุที่ช่วยตนเองไม่ได้ ตลอดจนการจูงใจให้ชุมชนและระบบเครือญาติเข้ามาช่วยเหลือครอบครัวที่ยากลำบากในชุมชน

3) การสร้างระบบและกลไกการบริหารจัดการให้เกื้อหนุนการสร้างครอบครัวที่เข้มแข็ง โดยส่งเสริมให้กลไกการทำงานของภาคีต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและชุมชนร่วมมือกันอย่างเป็นเครือข่ายในการจัดบริการแก่ครอบครัวแบบเบ็ดเสร็จครบวงจร (One stop service) มีการปฏิรูปกฎหมายครอบครัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง มีการเผยแพร่กฎหมายอย่างกว้างขวางและมีการบังคับใช้อย่างจริงจัง รวมทั้งมีการพัฒนาระบบข้อมูล ตัวชี้วัดและงานวิจัยด้านครอบครัวที่มีการนำไปใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง

4) การสนับสนุนบทบาทของสถาบันครอบครัวในการเป็นทุนทางสังคม โดยการรณรงค์ ให้ครอบครัวเป็นแหล่งเรียนรู้ ให้การอบรมและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม เช่น ช่างฝีมือพื้นบ้าน การเคารพผู้อาวุโส เป็นต้น มีการปลูกฝังสร้างจิตสำนึกสาธารณะและเป็นอาสาสมัครทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมให้คนในครอบครัว มีกิจกรรมสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีภายในครอบครัวและ

เครือญาติบนพื้นฐานวัฒนธรรมช่วยเหลือเกื้อกูล รวมทั้งแรงจูงใจให้มีการลด ละ เลิกปัจจัยที่เป็นต้นเหตุของปัญหาครอบครัว เช่น อบายมุข สุรา สถาบันกึ่ง ฯลฯ

ทั้งนี้ ในการปฏิบัติจะต้องสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาคีต่างๆ อย่างเป็นระบบ ทั้งภาครัฐในระดับนโยบายและปฏิบัติ ในส่วนกลางและท้องถิ่น ภาคเอกชนและชุมชน สถาบันวิชาการและสื่อมวลชน ขณะเดียวกัน มีการจัดทำโครงการนำร่องแบบบูรณาการในพื้นที่วิกฤตหรือครอบครัววิกฤต โดยใช้ระบบพื้นที่ บทบาทภารกิจและการมีส่วนร่วม (Area Function Participation : AFP) ในการทำงาน ทั้งนี้ จะต้องมีการกำหนดประเด็นวิกฤตที่จะต้องเข้าไปดูแลในแต่ละพื้นที่ อาทิ การพัฒนาครอบครัวในชุมชนแออัด การช่วยเหลือครอบครัวยากจน ครอบครัวติดสุรา ยาเสพติดและอบายมุข รวมทั้งมีการสนับสนุนการสร้างนวัตกรรม และระบบการติดตามประเมินผลที่ดี

เมื่อครอบครัวได้รับการพัฒนาศักยภาพ ได้รับการปกป้องคุ้มครองให้ดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งมั่นคงแล้ว ครอบครัวจะสามารถทำบทบาทหน้าที่ในการเป็นทุนทางสังคมที่จะสร้างพลเมืองที่มีคุณค่าและเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติต่อไป

แนวคิดและกรณีศึกษาต่างๆที่นำเสนอมานั้นชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการสร้างความมั่นคงให้มนุษย์ในมิติต่างๆ ซึ่งเป็นประเด็นที่ชุมชนและสังคมต้องคิดและเลือกสรรว่าจะนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาได้อย่างไร ขณะเดียวกัน โดยจะต้องไม่ละเลยการพัฒนาให้ทุนทางสังคมเหล่านั้นทวีคุณค่ามากขึ้นตามไปด้วย

### ประเด็นท้าทาย : การนำทุนทางสังคมมาเพิ่มความมั่นคงให้มนุษย์

การดำเนินงานพัฒนาและนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ในการเพิ่มความมั่นคงให้สมาชิกในสังคมได้อย่างทั่วถึงและยั่งยืนนั้น มีประเด็นที่จำเป็นต้องคำนึงถึง ดังนี้

1. จะต้องมีการสร้างความรู้ความเข้าใจให้คนในสังคมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐเอกชนและชุมชนถึงบทบาทความสำคัญของทุนทางสังคมในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ว่า การสร้างความมั่นคงให้มนุษย์เป็นบทบาทหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องร่วมมือกันและต้องนำสิ่งที่ดีที่ถือเป็นทุนของสังคมมาใช้ประโยชน์อย่างเป็นบูรณาการ เพื่อให้มนุษย์มีความมั่นคงในทุกมิติ ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากภัยคุกคามที่เกิดขึ้นอยู่แล้วและความเสี่ยงที่คาดว่าจะต้องเผชิญ เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างสมศักดิ์ศรี

2. จะต้องมีการกลไกและกระบวนการที่เอื้ออำนวยให้คน ครอบครัวและชุมชนสามารถนำ ทุนทางสังคมที่มีอยู่ของตนมาใช้ประโยชน์ในการเพิ่มความมั่นคงให้ตนเองและชุมชนได้ อาทิ การให้สิทธิในการจัดการป่าชุมชนแก่คนในชุมชน เพื่อที่จะได้นำมาใช้เป็นฐานทรัพยากรในการสร้างความ มั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ การสนับสนุนให้มีกระบวนการสร้างและจัดการความรู้ภายในชุมชนเพื่อนำทุนทางภูมิปัญญาที่มีอยู่ของชุมชนมาบูรณาการกับความรู้ใหม่ที่เข้าไปในชุมชนเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการปรับตัวต่อโลกยุคใหม่ได้อย่างเหมาะสม



การจัดทำ Social Capital Mapping ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนรับรู้ถึงสถานภาพทุนทางสังคมที่มีอยู่สำหรับนำมาใช้สร้างความมั่นคงให้สมาชิกของตนเอง เป็นต้น

3. จะต้องสร้างความร่วมมือจากภาคีการพัฒนาต่างๆอย่างเป็นเครือข่ายในทุกๆระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศและนานาชาติ เพราะภัยคุกคามและความเสี่ยงหลายเรื่องต้องอาศัยพลังความร่วมมือ ในระดับนานาชาตินั้น ได้มีตัวอย่างให้เห็นชัดว่าความไม่มั่นคงที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่งมีผลกระทบต่อคนในอีกประเทศหนึ่งตามไปด้วย เช่น ภาวะไฟป่าเรื้อรังของประเทศอินโดนีเซียมีผลต่อความไม่มั่นคงทางด้านสุขภาพของคนไทยในภาคใต้ตอนล่าง หรือปัญหายาเสพติด แรงงานต่างด้าวและชนกลุ่มน้อยในประเทศเพื่อนบ้านมีผลต่อความไม่มั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนไทย ฯลฯ แนวทางการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ในระยะต่อไปจึงต้องคำนึงถึงการเชื่อมโยงใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในบริบทของความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านบนพื้นฐานโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ที่สั่งสมมาช้านานด้วย

กล่าวโดยสรุป การทำให้คนในสังคมมีความมั่นคงจำเป็นต้องมีการปรับกระบวนการและการทำงานหลายเรื่อง โดยจะต้องคำนึงถึงความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของปัจจัยสถานการณ์ต่างๆ ที่มีผลต่อภาวะความมั่นคงของคนในสังคม โจทย์ในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์จะเป็นสมการเชิงซ้อนมากขึ้น และไม่สามารถอาศัยเครื่องมือ กลไก หรือทุนด้านใดด้านหนึ่ง เท่านั้น แต่ต้องระดมสรรพกำลังความร่วมมือจากทุกภาคส่วนอย่างเข้มแข็ง ต้องมีการใช้ทุนที่ประเทศไทยมีอยู่ทุกประเภท โดยเฉพาะทุนทางสังคมที่มีอยู่มากมาย เพื่อให้คนไทยทุกคนมีความมั่นคงในทุกมิติการพัฒนา สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างสมศักดิ์ศรี คำตอบสุดท้ายของการสร้างความมั่นคงของมนุษย์จึงไม่ได้อยู่ที่การทำให้มนุษย์มีความมั่นคงปลอดภัยเท่านั้น แต่ต้องทำให้คนได้รับการพัฒนา พึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีในสังคม เพื่อให้ประเทศชาติพัฒนาอย่างยั่งยืนในที่สุด

### **ความเห็นที่ได้จากที่ประชุมกลุ่มย่อย : การเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ในระดับ ชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรี สรุปสาระสำคัญ ดังนี้**

ในภาพรวม ที่ประชุมเห็นด้วยกับแนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ในระดับชุมชน โดยเน้นให้ความสำคัญกับการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างคนในกลุ่มในรูปของความไว้วางใจและการสร้างคุณค่าร่วม โดยมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ได้แก่

1) ควรมีการสร้างและเผยแพร่แนวคิดและองค์ความรู้เรื่องทุนทางสังคม เพื่อทุกฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญและเข้าใจแนวคิด โดยที่สถาบันวิชาการในท้องถิ่นจะต้องเข้ามาทำงานร่วมกับชุมชนและชาวบ้านมากขึ้น เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และมีการนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติให้ได้ โดยที่การดำเนินการจะต้องเป็นไปในลักษณะ “ทำไป-ปรับตัวไป” และยอมรับการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลก

2) การทำงานในระดับพื้นที่ควรเชื่อมโยงกับการจัดทำแผนชุมชนและสอดแทรกอยู่ในแผนยุทธศาสตร์ของกลุ่มจังหวัดภายใต้นโยบายผู้ว่าราชการจังหวัดแบบบูรณาการ (ผู้ว่า CEO) นอกจากนี้ แต่ละจังหวัดควรมีการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคม (Social Capital Mapping) ในพื้นที่ของตนเองเพื่อเป็นฐานในการนำไปใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

3) สื่อมวลชนมีความสำคัญและมีบทบาททั้งสร้างและทำลายทุนทางสังคม โดยเฉพาะสื่อที่มีเงินลงทุนและผลประโยชน์ตอบแทนสูง เช่น สถานีโทรทัศน์ การเปลี่ยนแปลงสื่อดังกล่าวอาจทำได้ยาก ดังนั้นประชาชนและชุมชนจึงควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อระดับชุมชน เช่น วิทยุชุมชน โดยจะต้องคำนึงถึงคือการมีสาระของสื่อที่เหมาะสมในการสอดแทรกรายการที่สร้างสรรค์ทุนทางสังคม

4) การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศมีส่วนทำลายความสัมพันธ์ที่ดีในสถาบันครอบครัว ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมประเภทหนึ่ง ส่งผลให้ครอบครัวห่างเหินกันมากขึ้น จึงควรมีการให้ความรู้ความเข้าใจแก่คนในสังคมโดยเฉพาะชุมชนว่าจะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ประโยชน์ในทางที่ถูกต้องได้อย่างไร เช่น การขยายแนวคิดที่สร้างสรรค์ทุนทางสังคม ฯลฯ รวมทั้งจะต้องมีการสร้างภูมิคุ้มกันของประชาชนให้รู้เท่าทันสื่อและเทคโนโลยี เนื่องจากคนไทยจำนวนมากรับเทคโนโลยีเข้ามาใช้เหมือนเป็นไสยศาสตร์ คือ รับโดยปราศจากการไตร่ตรอง แต่เชื่อโดยทันทีว่าเทคโนโลยีนั้นดีแล้ว

5) การสร้างความเข้มแข็งและมั่นคงให้ชุมชนจะมองเพียงบริบทภายในชุมชนเพียงอย่างเดียวไม่ได้ แต่จะต้องคำนึงถึงบริบทนอกชุมชนด้วย เนื่องจากมีผลกระทบต่อความเข้มแข็งของชุมชนมาก เช่น โครงสร้างภาษีที่เน้นการสร้างความมั่นคงให้แก่คนรวยมากกว่าคนยากจน ระบบธนาคารที่เน้นการนำเงินฝากจากประชาชนทั่วไปไปสนับสนุนธุรกิจขนาดใหญ่ในอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ต่ำ ในขณะที่ประชาชน โดยเฉพาะในชนบทต้องกู้เงินที่มีอัตราดอกเบี้ยสูง เป็นต้น นอกจากนี้ จำเป็นต้องสร้างพันธมิตรกับนานาประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงให้คนในชุมชนด้วย

6) นโยบายของรัฐที่ดำเนินการในระดับพื้นที่จะต้องมีความยืดหยุ่น ไม่ตายตัว เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกัน นโยบายรูปแบบเดียวไม่สามารถนำไปใช้ได้ในทุกชุมชน ภาครัฐควรมีบทบาทเป็นผู้เพียงผู้สนับสนุนหรืออำนวยความสะดวกให้กับชุมชนเพื่อให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการในกิจกรรมที่ชุมชนคิดริเริ่มขึ้นมาเองและมีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ

7) สิ่งดีๆ ในสังคมไทยยังมีอีกเป็นจำนวนมาก จึงควรให้ความสำคัญกับการเรียนรู้บทเรียนที่ดี แล้วนำมาจัดการให้เป็นองค์ความรู้ที่จะนำไปใช้ประโยชน์หรือขยายผลได้ โดยควรเป็นบทบาทของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนและสถาบันวิชาการในพื้นที่ เช่น สถาบันราชภัฏฯ ฯลฯ

8) คนจำนวนมากยังหาความรู้หรือประสบการณ์จากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเอง เช่น ชาวบ้านเข้าไปหาความรู้ในเมือง คนในเมืองไปหาความรู้จากต่างประเทศ แต่ละเลยของดีที่อยู่ใกล้ตัว เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมเสื่อมถอยลง เพราะคนไม่ตระหนักถึงคุณค่าและภาคภูมิใจในทุนดีๆ ที่มีอยู่ จึงจำเป็นต้องมีวิธีการทำให้คนหันกลับมามองสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมากขึ้น โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวและชุมชนที่ถือเป็นหน่วยที่ใกล้ชิดปัจเจกบุคคลมากที่สุด

9) สังคมไทยจะมั่นคงได้ คงไม่สามารถใช้วิธีการรุนแรง (วิธีร้อน) เพื่อต่อต้านกระแสทุนนิยมที่ถาโถมเข้ามาได้ แต่จะต้องใช้ “วิธีเย็น” เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและพัฒนาคนไทยให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและอยู่ร่วมกับความหลากหลายได้อย่างสมดุล

10) คนไทยต้องเปลี่ยนแปลงวิธีคิดที่ฝังรากลึกลงมานานที่มองว่า “งานคือเงิน เงินคืองานบันดาลสุข” เป็นการสะท้อนว่าเงินคือเป็นความสุข การใช้เงินเป็นตัวตั้งทำให้คนไทยประกอบอาชีพที่มุ่งหวังเพียงความ

ร่ำรวย เช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรเพื่อการค้าแทนที่จะทำเพื่อยังชีพ ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง

11) ชุมชนจะมั่นคงได้โดย (1) การพึ่งพาตนเอง ซึ่งได้แก่การรู้จักตนเอง อุดหนุน เพิ่มการออม (2) การพึ่งพากันเอง โดยการสะสมกัลยาณมิตร และสั่งสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา 3) การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล และ 4) การมีความสุขทั้งทางกาย ใจ สังคม จิตวิญญาณ โดยใช้ตัวชี้วัดความสุข 8 ตัว ได้แก่ หลักประกันในชีวิต กายและจิตใจแข็งแรง ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สิ่งแวดล้อมดี มีอิสรภาพ มีความภาคภูมิใจ และเข้าถึงธรรมะ

## บรรณานุกรม

### ภาษาไทย

- คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ วารสารสังคมสงเคราะห์. ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2546.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2541. ประชากรกับการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ.
- ไชยวัฒน์ คำชู และคณะ. 2545. ธรรมาภิบาล. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์น้ำฝน จำกัด
- ประเวศ วะสี ศ. นพ. 2533. ปัญหาวิกฤติด้านชนบทสู่ทางรอด กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์หมู่บ้าน
- สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. ทูทางสังคม...รากฐานความเข้มแข็งของชุมชน.
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สรุปผลการประชุมระดมความคิด "การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน" 5-10 กุมภาพันธ์ 2546. กรุงเทพฯ. สศช.
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการพัฒนาทุนทางสังคม ครั้งที่ 1/2546 วันที่ 30 พฤษภาคม 2546. กรุงเทพฯ. สศช.
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการ "แนวคิดการพัฒนาตัวชี้วัดทุนทางสังคม" 1 สิงหาคม 2546 โรงแรมรอยัล ปริ๊นเซส กรุงเทพฯ สศช.
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการพัฒนาทุนทางสังคม ครั้งที่ 2/2546 วันที่ 20 พฤศจิกายน 2546
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต และสำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการ "ทิศทางการพัฒนาสถาบันครอบครัวแบบบูรณาการ" 15 กันยายน 2546. โรงแรมปริ๊นส์พาลาส. กรุงเทพฯ. สศช.

อนุชาติ พวงสำลี บรรณาธิการ. 2543. *ทึคบ้านทางเมือง: บนเส้นทางประชาสังคมไทย* กรุงเทพฯ. สถาบันการ  
เรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

### ภาษาอังกฤษ

Cohen, D and Prusak, L. 2001. *In Good Company – How Social Capital Makes Organization Work*,  
Harvard Business School Press.

Fukuyama, F. 2002. *Social Capital and Development: The Coming Agenda*, SAIS Review, Winter-  
Spring, Vol. 22, No.1, pp. 23-37

Grootaert, C. and Bastelaer. 2002. T., *Understanding and Measuring Social Capital: A  
Multidisciplinary Tool for Practitioners*, Washington DC., The World Bank

Narayan, D. and Pritchett, L. 1999. *Cents and Socialiability Household Income and Social Capital in  
Rural Tanzania*, Policy Research Working Paper 1796, Washington DC., The World Bank

Putnam, R. et al. 1993 *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton  
University Press, Princeton, N.J.

Woolcock, M. 1998 *Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical and Policy  
Framework*, Theory and Society 27 (2), 151-208.

Woolcock, M. and Deepa Narayan. 2000. *Social Capital Implications for Development Theory,  
Research and Policy*. World Bank Research Observer 15 (2): 225-49.

The World Bank Group. 2003. Social Capital for Development. [www.worldbank.org/poverty](http://www.worldbank.org/poverty)

\*\*\*\*\*